

בין אשמה לקרבנות: השיח האימהי בסיקור "פרשת רמדיה" קרולין ארוניס

המאמר בוחן את ההבניה המורכבת של הייצוג האימהי ב"פרשת רמדיה", כפי שסוקרה בעיתונות הישראלית. הפרשה, שהתרחשה בנובמבר 2003, גזרה מוות על שלושה תינוקות ונכות קשה על עשרות אחרים עקב צריכת מזון תינוקות פגום של חברת רמדיה. אמצעי התקשורת סיקרו את הפרשה בהרחבה במשך כעשרה ימים, ומסגרו אותה כשערורייה תקשורתית (media scandal) החותרת להשגת לקח מוסרי. בכך נדונו נושאים שונים בדבר האחריות לשלומם של התינוקות והאחריות לפגיעה בהם. המאמר חושף באמצעות כלים לניתוח שיח את דרכי הפעולה העיתונאיות שהובילו ליצירת תמונת האשמה המשתמעת שהובנתה בתקשורת, ולפיה אימהות שלא היניקו את תינוקותיהן הביאו עליהם את הפגיעה הטרגית. לצד טענה זו, מזוהה מהלך חתרני שקידמה העיתונות הפופולרית, ובו ניתנה לאימהות אפשרות להשמיע את קולן, להגן על עצמן ולתבוע הכרה בקרבנותן הן, נוסף על זו של ילדיהן. פרשת רמדיה שהתרחשה על רקע תמורות במעמד האישה בישראל לא ביטאה אותן כלל, אלא מוסגרה כשערורייה תקשורתית שמרנית אשר הסיגה לאחור הישגים משמעותיים של "שחרור האישה". בהקשר זה מספקת הפרשה פריזמה ייחודית לבחינת התמודדות התקשורת עם הפרת נורמות ואישושן מחדש, דרכיה בכינון היחסים הסבוכים בין מיתוס למציאות יום-יומית, מהות יחסי הגומלין בין שיח של אשמה לשיח של קרבנות ועיצוב תפקידה ואופייה הרצויים של האם בחברה הישראלית.

מילות מפתח: רשלנות, תקשורת המונים, ייצוגי מדיה, עיתונות פופולרית, מגדר, אימהות, מעמד האישה, שיח, אשמה, קורבנות

במהלך שנת 2003 חלו במפתיע תינוקות ישראלים במחלת העצבים בריי-ברי (Beriberi), אשר הובילה תחילה למותו של אחד מהם, לפגיעה קשה במערכת העצבים של עוד כ-15 תינוקות

* קרולין ארוניס, המחלקה לתקשורת ועיתונאות, האוניברסיטה העברית בירושלים.
דואר אלקטרוני: carolin.aronis@mail.huji.ac.il

המאמר מבוסס על עבודת מ"א שנעשתה בהנחייתה של פרופ' אסתר שלי-ניומן. אני מבקשת להודות לה ולפרופ' שושנה בלום-קולקה ז"ל, ד"ר זוהר קמפף, ד"ר כנרת להד, שלומית קסלר ולבן זוגי ד"ר ארז ריינהרץ-ארוניס, על תמיכתם ועצותיהם המלומדות במהלך המחקר.

ולאבדן הכרה של אחרים. רק לאחר חודשים מספר, בנובמבר, נתגלה כי המקור למחלה הוא שימוש בתחליף צמחי לחלב־אם, תרכובת מזון לתינוקות (תמ"ל), המכונה בישראל לעתים "פורמולה" של חברת רמדיה, שבה הוזנו אז כ־20% מהתינוקות בישראל ובהם התינוקות החולים. לימים התברר שיצרנית המזון, חברת "הומנה" (Humana) הגרמנית, שסיפקה לרמדיה את המוצר, הפחיתה ממנו בטעות את הוויטמין B1 האחראי לתפקודם התקיין של המוח, של מערכת הנשימה ושל המערכת המוטורית. אמצעי התקשורת סיקרו את הפרשה בהרחבה במשך כ־10 ימים ומסגרו אותה כשערורייה תקשורתית (Lull & (media scandal) (Hinerman, 1997). במהלך הסיקור זכתה הפרשה לכינוי "פרשת רמדיה". עד מועד כתיבת שורות אלה נפטרו ארבעה תינוקות ו־22 אחרים יישארו פגועים לכל חייהם, מקצתם בלא יכולת לנשום, לראות ולשמוע בכוחות עצמם. מאות אחרים הפגועים באורח קל יותר סובלים מדרגות שונות של בעיות מוטוריות, אינפנטיליות, הפרעות קשות של קשב וריכוז ובעיות בהתפתחות השפה.

פרשת רמדיה הציתה בחברה הישראלית סוגיות מוסריות באשר לאחריות כלפי התינוקות החיים בה: מי נושא באחריות ליצורים חסרי הישע? כיצד נושאים באחריות כוון? ובאיזו מידה נוטלים אחריות על פגיעה אנושה בהם? המענה לשאלות אלה היה מורכב, מאחר שהפרשה התרחשה על רקע כמה שינויים חברתיים וקונפליקטים בלתי פתורים בישראל, בעת שמקומן המסורתי של האימהות כאחראיות הבלעדיות לילדיהן, ובמיוחד להזנתם, איבד מתוקפו בחיי היום־יום.

ראשית, בעשרות השנים האחרונות ניכרת עלייה במעמדה של האם הישראלית, היוצאת לעבוד, מטפחת זהות נפרדת ממשפחתה ומערבת מבוגרים נוספים בטיפול בילדים (פוגל־ביז'אוי, 1999). בכלל זאת ניכר שימוש גובר בתחליפי חלב־אם, המאפשרים לאם לשוב לעבודה לאחר הלידה בהקדם ולשחרר את גופה מתלות פיזית ומטפורית. לצד זה הולכת ומתרחבת תופעת "האב החדש", אשר משנות ה־90 נעשה שותף פעיל יותר בטיפול בילדים ונושא באחריות רבה יותר בגידולם (אלמוג, 2004; נרדי ונרדי, 1992; פוגל־ביז'אוי, 1999). לבסוף, כבכל חברת שירותים בתר־תעשייתית, ניכרת העברה של ייצור מוצרים, מתן שירותים ותפקידי חברות (סוציאליזציה) וחינוך (למשל במסגרת מוסדות בריאות וחינוך וחברות מסחריות) לאחריה החברה (פוגל־ביז'אוי, 1999). יש לציין במיוחד את השירותים הביתיים, כהכנת אוכל וטיפול, כשירותים שבשנים האחרונות החלו להירכש מחוץ לבית. כל אלה, המלמדים אמנם על חלוקת האחריות לטיפול בהם בין האם לבין גורמים נוספים, עומדים בסתירה ברורה לערך המשפחתיות הגבוה בישראל ולמיתוס האם היהודיה המיניקה, המעניקה ומקריבה את עצמה לטובת ילדיה. סתירה זו מגולמת היטב בחיי האימהות — הן חצויות בין התמסרות פיזית ורגשית לעבודה לבין התמסרות למשפחה ולבית ובין חלוקת האחריות לענייני הבית עם אחרים לבין נשיאה באחריות מלאה ובלעדית. היבטים אלה הם חלק מהתרחשותו של שיח חברתי ותקשורתי יום־יומי בישראל המעלה לדיון סוגיות בענייני אימהות בפרט והורות בכלל.

בהקשר זה משמשת פרשת רמדיה מקרה בוחן ייחודי וקיצוני המספק פריזמה לבחינתם של

שלושה נושאים: התמודדות התקשורת הישראלית עם הפרת נורמות ואישושן מחדש; התמודדות התקשורת עם כינון היחסים הסבוכים בין מיתוס למציאות יום-יומית; ועיצוב תפקידה ואופייה הרצויים של האם הישראלית.

המאמר מבקש לחשוף את דרכי הפעולה העיתונאיות שהובילו ליצירת תמונת האשמה המשתמעת שהובנתה באותה תקופה בתקשורת, ולפיה אימהות שלא היניקו את ילדיהן גזרו למעשה את מותם או את נכותם הקשה. בתוך כך, ובסתירה לכך, מתאר המאמר את הדרכים שבהן קידמה העיתונות הפופולרית גם מהלך חתרני שאפשר לאימהות להשמיע את קולן, להגן על עצמן ולתבוע את ההכרה בקרבנותן הן. במסגרת הקשר רחב של התנהלות השערורייה התקשורתית, חושף הניתוח את זהותן החצויה והפגועה של אימהות שהאכילו אל ילדיהן במוצר הפגום, את אופי האחריות שלהן אל מול זה של בן הזוג ושל מוסדות החברה, ואת יחסי הגומלין בין שיח של אשמה לשיח של קרבנות. כמו כן, באמצעות התבוננות זו בתקשורת, אציע בסופו של המאמר נקודת מבט אחרת על טיבן של מגמות פמיניסטיות בחברה הישראלית.

פרשת רמדיה היא אחת משורה מתארכת של אירועים שהתרחשו בשנים האחרונות ובהם התגלה פגם במזון לתינוקות. הבולט שבהם אירע בסין בשנת 2008, ובו נפטרו שישה תינוקות וקרוב ל-300 אלף נפגעו בכליותיהם. מקרים אלה, אשר טרם נחקרו בהקשרם התקשורתית, מאפשרים הבנה של הייצוג האימהי בנושא האכלת תינוקותיהן — פעילות יום-יומית שכיחה ומקובלת הכוללת היבטים בסיסיים של מהות האימהות. רוב המחקרים העוסקים בייצוגן של אימהות באמצעי התקשורת בוחנים מקרי קיצון קשים כגון רצח ילדים בידי אימהותיהם או שליחתם למלחמות ואף חווייתן את השכול. בשונה מאלה, עוסק המקרה הנוכחי בהתנהגות טיפולית שגרתית אשר עד לפרשת רמדיה לא גבתה כך קרבנות בעולם המערבי. יתרה מזאת, ראוי לציין כי עד לפרשה, רוב התינוקות היהודים בישראל ניוונו בתחליפי חלב-אם, ולא הונקו, וכי כ-20% מתינוקות אלה צרכו את מוצר רמדיה הצמחי הפגום (מי-עמי, 2004; משרד הבריאות, 2004/2002).

למוסד האימהות תפקיד רב-חשיבות בחברה המערבית, כל שכן בחברה הישראלית, ויש ערך רב בבחינת תרומתם של אמצעי התקשורת להבניית זהותה של האישה כאם, כפי שמאירות נושא זה הוגות וחוקרות (בהן באדינטר, 1985; ריץ', 2002/1976; de Beauvoir, 1949/1971; Douglas & Michaels, 2005; Thurer, 1995). המאמר הנוכחי מוסיף הבחנה בין תפקודו של הכלי החדשותי הפופולרי לבין תפקודו של הכלי המגזרי בייצוג האימהי, ומציע נקודת מבט חדשה על קידום ערכים מוסריים של חמלה וייצוג בעיתונות הפופולרית. בכך הוא מהווה נדבך נוסף בחקר ייצוגן של אימהות בתקשורת, במיוחד בוו הישראלית.

תמורות היסטוריות בהזנת תינוקות

לאורך ההיסטוריה חלו שינויים חוזרים ונשנים בדרכי ההזנה של תינוקות. את השינויים הללו אפשר לאפיין בכינון מתחים בין הדרך האוטורקית (הנקת האם) לבין הדרך החלופית

(סיפוק המזון ממקורות חיצוניים), וכן בין הדרך הטבעית לבין הדרך המדעית-רפואית. נוכח נסיבות חברתיות כגון מקומן ותפקידן של הנשים במרחב הפרטי והציבורי, עלייה בערך הלאומיות, העדפת חשיבה רציונליסטית והתפתחותה של הפסיכואנליזה, השתנו לאורך השנים נורמות הזנת התינוקות במדינות העולם המערבי ובהן ישראל.

בימי קדם הייתה ההנקה אחד מייעודיה של האישה, ושל האישה העבריייה בפרט. במסורת היהודית והנוצרית התגלה מאז ומתמיד כבוד להנקה, זו המאפשרת הישרדות של בני העם העברי, ומאוחר יותר – של חסידי ישו (ילום, 1999). הספרות הרפואית הקדומה, עוד מימי היוונים והרומאים, הקדישה תשומת לב רבה לאם המיניקה, וניכר בה עיסוק רחב במזון הראוי למאכל האם לשם יצירת החלב ובתנחות הרצויות להחזקת התינוק.

אף שניכרים סימנים לכך כבר בתקופת המקרא, מסירת תינוקות לנשים מיניקות ממעמדות נמוכים על-ידי אימהות מהמעמד הבינוני והגבוה נעשתה נוהג שכיח בתקופת ימי הביניים (שחר, 1990). המיניקות הקלו על חיי האימהות, אשר כך אם חלו, לא חששו לתזונת תינוקן (אמונה שכיחה באותם ימים) ואף יכלו להתפנות להולדת ילדים נוספים. ההנקה הייתה הכרחית בתקופה זו משום שהאכלה בחלב פרה כתחליף לחלב-אם הייתה באותם הימים אחד הגורמים הראשונים לתמותת תינוקות גבוהה.

הנקת האם את ילדיה שלה שבה להיות מרכזית וחשובה במאה ה-17 ברפובליקה ההולנדית, כאשר ההנקה נחשבה לחלק מן האחריות האזרחית (ילום, 1999). האם המיניקה נתפסה כגורם חשוב התורם לרווחה הכלכלית של משק ביתה ואף של הקהילה. מאה שנה לאחר מכן הייתה ההנקה לחלק בלתי נפרד מהמהפכה הצרפתית, כאשר בהשפעת ז'אן ז'ק רוסו, סברו רבים מהצרפתים שהנקת תינוקות על-ידי אימהותיהן ולא על-ידי מיניקות זרות, תביא לרפורמה חברתית כללית. השדיים שירתו אינטרסים לאומיים גם ברוב שנות המאה העשרים, ופעמים רבות נהגו הממשלות להתערב בעניין זה. בגרמניה, למשל, בתחילת המאה העשרים, קיבלו אימהות גמולי כסף מטעם הממשלה על הנקת תינוקותיהן, ובתקופה הנאצית, נדרשו הנשים הגרמניות להיניק בהפסקות קבועות ולעבור בדיקות כדי לברר במדויק את כמות החלב שסיפקו.

עד שנות ה-30 של המאה העשרים הייתה ההנקה נוהג מקובל גם בקרב אימהות אמריקניות, אולם בשנים 1940–1970 היניקו את ילדיהן רק כ-25% מהנשים האמריקניות, וגם הן עשו זאת רק בשבועות הראשונים לחיי ילדיהן (ראו אצל ילום, 1970). את הסיבה לכך אפשר למצוא בתמ"ל ובקידומה הן על-ידי התעשייה והן על-ידי הרפואה. ממחקרים שנעשו באותה תקופה עלה כי תחליפי חלב-אם נתפסו אף כאיכותיים יותר מחלב האם וכי התרבות האמריקנית בשלהי המאה העשרים הייתה עוינת במהותה להנקה משדי האם. ההנחה הייתה כי הנשים צריכות להיות מנוהלות בעילות טכנולוגיות נאותה בידי הממסד הגברי. הגברים הם אלה שסברו כך מלכתחילה, והם אלה שדאגו להזנת התינוקות בתחליפי חלב.

את הרקע למהלך זה אפשר להבין באמצעות טענותיה של ת'ורר (Thurer, 1995), ולפיהן במחצית הראשונה של המאה העשרים אולצה האם להפוך למעין "אם מדעית", דבר שהחליש את מעמדה ואת ביטחונה. התפתחות אמצעים טכנולוגיים כחשמל, טלפון ורנטגן וריבוי

המחקרים הפסיכולוגיים דרשו מהאם ידע טכנולוגי, שליטה טכנית ותפקוד אימהי מושכל ו"מקצועי". כל משימה פשוטה של טיפול בתינוק, מיצירת משב רוח ועד הבאה לגיהוק, הוצגה כמורכבת ודרשה ביצוע קפדני. לפיכך, ההתנהגות האימהית ה"טבעית", שהייתה שכיחה עד אז, התחלפה בהתנהגות רציונלית ומתוכת מכשירים וידע. בהקשר זה החלו מומחים שונים, לרוב גברים, לפקפק בטיב הטיפול שהן העניקו. על רקע זה אפשר להבין את השימוש הנרחב בהמשך הזמן בתחליפי חלב-אם, שימוש שהיה מבוקר ו"מדעי".

בעניין זה מן הראוי לציין כי בארצות הברית התחולל בשנות ה-50 וה-60 של המאה העשרים מהלך פמיניסטי שהתבטא בניסיון של נשים לפרוץ את כבלי המשפחה, לצאת לעבוד ולסגל לעצמן תפיסת חיים אינדיבידואליסטית יותר. אפשר להעריך שתחליפי החלב שאפשרו לאישה "שחרור גופני" מסוים שירתו גם היבטים אלה, ולא דווקא את התפיסה המסחרית או המדעית.

ואולם, בשנות ה-90 של המאה העשרים החלה בארצות הברית מגמה של "חזרה אל הטבע", ובמסגרתה החלה המרצה של האימהות לשוב להיניק (ילום, 1999). בפועל, באותה תקופה רק 20% מהאימהות היניקו את ילדיהן במשך תקופה של 6 חודשים, כפי שממליץ ארגון הבריאות העולמי (WHO, ראו אצל ילום, 1999). המלצת "איגוד הרופאים האמריקני" (American Medical Association – AMA) להיניק במשך השנה הראשונה מתיישבת עוד פחות עם המציאות בארצות הברית שבה ניתנת חופשת לידה בת 6 שבועות בלבד, ולא בתשלום.

דפוסים דומים לאלה האמריקניים נמצאו גם בישראל, אם כי שיעורי ההנקה בה גבוהים מאלה שבארצות הברית (אך נמוכים באופן ניכר מאשר בארצות סקנדינביה). בישראל, לפני פרשת רמדיה, החלו בהנקה כ-85% מהאימהות היהודיות, לאחר 6 חודשים הניקו רק כ-30% מהן, ולאחר שנה — כ-10% בלבד (לפי סקר של משרד הבריאות, ראו מי-עמי, 2004). מכאן עולה שרוב האימהות בישראל מזינות את ילדיהן בתחליפי חלב.

בשנים האחרונות עושה ישראל מאמצים ניכרים לעודד הנקה ולצמצם את תופעת השימוש בתחליפי חלב-אם. אף שבישראל נהוגה חופשת לידה של 12 שבועות בלבד,¹ מאז שנות ה-90 של המאה העשרים מנסים משרד הבריאות וועדות שונות בכנסת לעודד הנקה בקרב האימהות היהודיות. ההמלצה היא להיניק הנקה מלאה עד תום החודש השישי לחיי התינוק, ולאחר מכן ועד גיל שנה להוסיף מקורות מזון אחרים (מי-עמי, 2004; משרד הבריאות, 2009). במסגרת תמרוץ זה, חל איסור על שיווק תמ"ל בטיפות החלב, בבתי החולים ובקופות החולים.² ההנחה היא כי הדבר יוצר מראית עין של המלצה רפואית וכי נשים משתכנעות בקלות יתרה במרחבים אלה.

עם זאת, אף שבשנים 2000 ו-2003 ניכרו יוזמות חקיקה שונות שנועדו לאכוף הימנעות משיווק תחליפי חלב-אם במרחבים רפואיים, אלה נדחו ושוב ושוב בשל לחץ כבד שהפעילו

1 בתקופת הפרשה. במאי 2007 הוארכה חופשת הלידה ל-14 שבועות.

2 ראו לציין כי בפועל האיסור על שיווק של תחליפי חלב-אם במוסדות הבריאות בישראל אינו נאכף במלואו.

החברות המייצרות את תחליפי החלב, ארגוני נשים ומשרד המשפטים. הטענה הבולטת היא כי אין זה מתפקידה של המדינה להתערב בנושא שהוא כל כולו בתחום הפרט ונתון לבחירתו החופשית.

שינויים אלה בתפיסת הזנת התינוקות לאורך השנים ובמקומות שונים בעולם המערבי נעים בין הנטייה לאוטרכיה לבין הנטייה להיזקקות לשירותים, ובהם אספקת מזון לתינוק ממקורות אחרים המאפשרת שיתוף של מבוגרים נוספים בטיפול בתינוק ושחרור מסוים של האישה מתפקיד האם המסורתית. הדיון נע בין הטבעי למדעי והוא עוצב לאורך השנים מכיוונים שונים באופן דו-ערכי, שבו ההנקה נתפסה כפתרון הטבעי הטוב ביותר או כפתרון המדעי הטוב ביותר. בדומה לכך, זכו גם תחליפי החלב ליחס דו-ערכי לאורך השנים. כל אלה חשובים כדי להבין את ההקשר שבו התרחשה פרשת רמדיה, אשר עלו בו זרמים סותרים בחברה בעד ונגד השימוש בתחליפי חלב-אם. אלה מבטאים בין היתר את הקונפליקט העמוק והישן שבין טובת האם לבין טובת הילד.

ייצוגי אימהות באמצעי התקשורת

חוקרות וחוקרים הבוחנים את ייצוגי האימהות באמצעי התקשורת מתבססים לרוב על גישה אידאולוגית ביקורתית, ולפיה לשפה, לייצוגים ולדימויים באמצעי התקשורת תפקיד כפול: מצד אחד הם משקפים ומייצגים את הסדר החברתי ומן הצד האחר הם מבנים אותו. ניתוח ייצוגי האימהות באמצעי התקשורת מבוסס על הבנה של מערך יחסי הכוח המובנה או המיוצג של אימהות אל מול קבוצות אחרות באוכלוסייה. כך, מחקרי מדיה שונים בחנו לאורך השנים את ייצוג מעמדן של אימהות לעומת אבות, ייצוגן של אימהות לעומת נשים אחרות באשר הן וייצוגן של אימהות לעומת גורמים חברתיים אחרים.

טענה בולטת במחקרים היא כי אימהות היא אחד משני הייצוגים העיקריים של נשים בתקשורת. אף שניכרות מגמות שינוי לאורך השנים, בהמשך לטוכמן (Tuchman, 1978) טוענות חוקרות להכחדה סימבולית (symbolic annihilation) של האישה בתקשורת על-ידי הצגה מצמצמת ודיכוטומית שלה — כמינית או כאימהית, כאם טובה או רעה — או שאינה מוצגת כלל. כלומר, ממגוון תכונות, תפקודים וייעודים שיש לנשים או לבני אדם באשר הם, הנשים מוצגות באמצעי התקשורת בקטגוריות מובחנות וברורות המחזקות בין היתר את הפוטנציאל הגופני שלהן. גם בתקשורת הישראלית, טוענת למיש (1998), הופעתן של הנשים היא בשני קצות הדיכוטומיה הזו — האישה כ"מדונה", בתפקיד האם היולדת, המעניקה, המגדלת, המקריבה עצמה ולבסוף גם מקוננת על הבן המת, ולעומתה ה"זונה", כאובייקט מיני, שמהות קיומה הוא גירוי הגבריות או איום עליה, וסופה להיענש כקרבן לאלימות ולניצול.

מחקרים על ייצוגי נשים בתקשורת העולמית ובישראל מעידים בעיקר על ייצוגים בסוגות של פנאי ובידור. אף שכאמור קיימת נטייה לשינוי ונשים עומדות בעשרים השנים האחרונות בתפקידי מפתח בכירים יותר מבעבר ועקב כך זוכות לסיקור, הסוגה החדשותית ממעטת

לעסוק בנשים ונוטה להדגיש את הסטטוס המשפחתי שלהן ואת הופעתן החיצונית (למיש, Global Media Monitoring Project, 2005; Len-Rois, Rodgers, Thorson, & Yoon, 1998; 1993; Steeves, 1993; McClelland, 2005). דוגמה לכך היא סיקורן בעמודי החדשות הראשונים באמצעות הדגשת ההקשר המשפחתי שלהן — "אשתו של", "אימא של", "בתו של", ולא על-ידי הדגשת הישגיהן האישיים (למשל, Page, 2003).

מהלך מעניין מלמד על שימוש שעושות דווקא נשים בייצוג המצמצם (רדוקטיבי) והסטראוטיפי שלהן, כדי לפלוש לסיקור החדשותי ולזכות בהישגים במרחב הציבורי. שתי דוגמאות ישראליות לכך הן אסטרטגיית ה"אימהות" בתעמולת הבחירות ב-1996, שבה תפקידן של הנשים כאימהות סיפק לגיטימציה להופעתן בתשדירי הבחירות (למיש, 1998), וכן, הסחרור התקשורתי שהצליחה לחולל תנועת "ארבע אימהות" שהשפיע על יציאת זה"ל מלבנון (Lemish & Barzel, 2000). התנהלות זו מזכירה את פעולת החלשים והמדוכאים, המגלים התנגדות למסגרת המוכתבת באמצעות פְּלִיָה היא בלא לערער על הגבולות האסטרטגיים שלה (דה סרטו, 1997).

שני המחקרים הללו מלמדים עד כמה הסטראוטיפ האימהי בהגדרת האישה בחברה הישראלית הוא בסיסי, עד כמה ברור מאליו שהתקשורת מנצלת אותו, ועד כמה הנשים עצמן מזדהות אתן ומכירות בו. ראוי לשים לב כי האימהות הישראלית שבשמה פרצה תנועת "ארבע אימהות" לשיח התקשורתי הייתה האימהות המסורתית (או הנאו-מסורתית), זו שמביאה לידי ביטוי דאגה מוקצנת לילדים, מדגישה את אהבת-האם הטוטלית, ונאבקת ללחום ב"כוחות הרשע" למען טובת הבנים.

האימהות הטובה היא למעשה אחד המיתוסים החזקים בסיקור החדשותי שבו האם מוצגת כמציעה נחמה והגנה, טוב לב ועדינות, והיא מבורכת ונעלה יותר מנשים אחרות שאינן אימהות (Lule, 2001). מיתוס האם הטובה מכווץ לא פעם גם בדמות האם הנוראה (terrible mother), המפרה את המיתוס ובכך מכוננת אותו מחדש. דאגלאס ומייקלס (Douglas & Michaels, 2005) טוענות בספרן "The Mommy Myth", כי אחד המהלכים החשובים שהובילו לתפיסת האימהות, כפי שהיא מוכרת היום, הוא המאבק בייצוג בין ה"אם הטובה" ל"אם הנוראה", ובין "האם האינטנסיבית" (intensive mother) ל"אם המורדת" (rebellious mother). לטענתן, החל משנות ה-80 של המאה העשרים ניכרת צמיחה של מגמת ה-"New Momism", ולפיה התקשורת מרעיפה דימויים של אימהות מושלמת, ולפיהם נשים מגשימות את עצמן רק באמצעות אימהות והענקה אין-סופית לילדיהן. האימהות מוצגות כמטפלות הטובות ביותר בילדיהן והראשונות לעשות כן, וטובת הילדים היא תמיד בעדיפות עליונה מבחינתן. עוד טוענות דאגלאס ומייקלס כי האימהות הטובה והאינטנסיבית באה לידי ביטוי בכך שמצופה מאימהות להקדיש את כל הווייתן האינטלקטואלית, הפיזית, הפסיכולוגית והרגשית במשך 24 שעות למען הילדים, ולחזק את כישוריהן המקצועיים כתרפיסטיות, מורות, רופאות ילדים ומבקרות צרכנות. אלה אימהות שצריכות להיות מודעות לכל המחקרים החדשים בהתפתחות ילדים, לנבא את רחשי לבם, להתנצל אם הן כועסות, שכן כל דבר שהן עושות עלול לפגוע

בילדיהן ולהרוס את בחייהם (ראו גם את ההבחנות "האם המדעית" ו"האם האמפתית" אצל ת'ורר [Thurer, 1995]).

לטענתן של דאגלאס ומייקלס (Douglas & Michaels, 2005), התקשורת מקדמת אידאל של אימהות מושלמת, בלתי אפשרית, בדמות האם הטובה, המחויבת, שאינה עייפה לעולם, אשר סותרת את המציאות היום-יומית של חיים מייגעים ומתישים. בכך היא קובעת סטנדרטים בלתי אפשריים להצלחה ויוצרת תסכול שלא נרפא אצל אימהות הצורכות תכנים אלה.

מן הצד האחר, התקשורת גם מקדמת פחד ואיום בדמותם של סיפורים על חוטפי ילדים ואנסים, סיפורים המחייבים את האימהות להגן הגנה כפולה על ילדיהן ולחוש חרדה. כמו כן, לטענתן יש כפייתיות בסיקור העיתונאי של מקרי "אימהות רעה" או אימהות עבריינית – הזנחה מצד אימהות, אימהות מורדות, ובין היתר אימהות שרצחו את ילדיהן. הסיקור מבטא לדבריהן חרדות רבות שנוצרו בשל יציאתן של אימהות לעבוד ובשל השקעתן בהתפתחותן ובסיפוק צורכיהן ותשוקותיהן, ואלה נתפסים כאיום על שלומם של הילדים ועל החברה כולה.

חוקרות וחוקרים עמדו בשנים האחרונות על אופני סיקור אלה. ניתן להבחין בשני סוגי מחקרים בתחום המלמדים על הפרת המיתוס של מודל האם הטובה והמושלמת. סוג אחד עוסק באופן הסיקור של נשים שבחייהן נגלית סתירה בין מימושן העצמי לבין היותן אימהות. מחקרים אלה עוסקים בסיקור המתח שבין טובת האם לבין טובת הילד. עם מקרי מחקר אלה אפשר למנות את המקרה של המטפסת הבריטית אליסון הרגריבס (Alison Hargreaves), שהשיגה את אחד משיאי העולם בטיפוס על האוורסט ונהרגה לאחר מכן, בהשאירה אחריה שני ילדים, ואת הסיקור התקשורתי של האירוע, שהעלה האשמות קשות כלפי אימהות המסכנות את עצמן במצבים כאלה (Gilchrist, 2007). מחקר אחר בחן מגוינים אמריקניים לנשים, והעלה כי רוב האימהות הוצגו בהם כמי שוויתרו על יציאתן למרחב הציבורי לטובת ילדיהן (Johnston & Swanson, 2003). מחקרים אחרים עוסקים במספר מצומצם של ייצוגי אימהות עובדות, המוצגות כמי שעליהן לכפר על היעדרותן מהבית ולהתאמץ יותר כאימהות, למשל ברכישת מתנות וחפצים יקרי ערך. במקרי מחקר אלה הגברים מוצגים כעובדים מוצלחים בלא קשר לאבהותם, ואילו ההתייחסות לערכן של הנשים כעובדות קשור באפיון אימהותן (ראו גם, וולף, 2005/1992; Macdonald, 1995; Douglas & Michaels, 2005). סוג מחקרים אחר עסק באימהות שרצחו את ילדיהן. הן מוצגות כחולות נפש או כמרושעות וקשוחות, ובמילים אחרות כסוּטות מהאימהות "הטבעית" (Barnett, 2005, 2006; Cavaglioni, 2008; Hasian & Flores, 2000). מושגי המיתוס של האם הטובה אינם מעורערים במקרים אלה, כי אם מחוּקרים על-ידי הפרת תפיסות הבסיס המצויות בלב הסיקור, תפיסות המניחות כי הטיפול האימהי הוא ב"טבען" של נשים, וכי אימהות הן כלי-יכולות, כלי-יודעות וכלי-אוהבות. סטייה מכך מלמדת שהן אינן אימהות של ממש.

אני מבקשת למקם את הדיון בפרשת רמדיה בהקשר זה, ולהאירה כמקרה ייחודי שבו הבנתה התקשורת הפופולרית דימויים מקבילים של אימהות טובה ואימהות רעה, פגיעה

אימהית בתינוקות לעומת טיפול מסור בהם, האשמת האימהות לעומת האשמתן של האימהות את הגורמים האחרים — וכל זאת מעל אותם דפי עיתון ובה בעת. המאמר חושף את דרכי הפעולה העיתונאיות שהבנו בתקשורת את הדימויים הסותרים הללו ודן במשמעותם.

שיטת המחקר

המחקר מבוסס על ניתוח הסיקור העיתונאי של פרשת רמדיה במשך עשרת ימי השערורייה התקשורתית, בתאריכים 9–18 בנובמבר, 2003. הפרשה החלה עם היוודע לראשונה על הקשר בין מותו של תינוק וחולי של אחרים לבין צריכת תחליף החלב הצמחי של חברת רמדיה. הניתוח מתמקד בשישה עיתונים ישראליים מקשת רחבה.

העיתונים שנבחנו

אחת מכוונות המחקר הייתה לבחון את תפקודם של כלי התקשורת הפופולריים ומהלכים חברתיים בשיח הנורמטיבי בישראל. העיתונים הפופולריים שנבחנו היו "ידיעות אחרונות" ו"מעריב". לשם ההשוואה נותחו גם עיתונים רלוונטיים של מגזרים אחרים, כגון "הארץ", מתוך הנחה כי יוצג בו שיח ביקורתי ואינטלקטואלי יותר על ההתרחשויות, וכן "המודיע", "יתד נאמן" ו"הצופה" — ביטאונים של שני המגזרים החרדיים והמגזר הדתי בחברה הישראלית (אגודת ישראל, דגל התורה והמפד"ל, בהתאמה). חלק מנפגעי הפרשה היו מקרב הציבור הדתי והחרדי, ובעיתונים אלה מקודמת תפיסה אימהית יהודית-דתית המבנה נשיות מסורתית (בן שחר-נריה, 2002). העיתונות המגזרית חידדה על דרך השלילה את מקומו של השיח הנורמטיבי בישראל, ואפשרה מבט בוחן גם באשר לתת-אוכלוסיות חשובות המבטאות נקודות קיצון אידאולוגיות בחברה.

מהעיתונות הפופולרית נכללו במחקר 131 פרסומים, ומהעיתונות המגזרית נכללו 151 פרסומים. הפרסומים שנתחו הם אלה: כותרות בשערי העיתון וכותרות-משנה הנלוות אליהן, ידיעות וכתבות חדשותיות בנושא, מסגרות הנלוות לכתבות ("בוקסות"), אך מציגות נושא נוסף ואינן חלק אינטגרלי מהן, תמונות שנלווה אליהן, מלל אשר אינו חלק מכתבה או ידיעה אחרת סמוכה, ותגובות קוראים שהתפרסמו במדור הרלוונטי לכך.

ניתוח הפרסומים

ניתוח הפרסומים מבוסס בעיקרו על הגישה הביקורתית לניתוח שיח (critical discourse analysis), המבקשת לפרק את אופן היווצרותו של שיח הגמוני המשקף את הסדר החברתי ובו-בזמן גם מייצגו. במסגרת זו אומצה גישתו של פיירקלאף (Fairclough, 1995), המניחה כי כל טקסט באשר הוא מכונן תמיד זהויות חברתיות, יחסים חברתיים ומערכות ידע ואמונה.

בהמשך לכך, ובהסתמך על חוקרים נוספים, חולק הניתוח לשתי רמות – רמת מקרו ורמת מיקרו – והוא כלל היבטים טקסטואליים וחזותיים. לשם הבנת הקשרו הרחב של הייצוג האימהי בפרשה, התבססה רמת המיקרו על ניתוח טקסטואלי כולל, המחליף את מבנה העל של הפרשה ובוחר את התפתחותה בראייה כוללת (Bell, 1998), ובנוסף מזהה את המסגרת ההקשרית שבה נכתבו הטקסטים לסוגיהם (בלום-קולקה וניר, 1981). בהשראת חוקרים אלה ובהשראת פיירקלאף (Fairclough, 1995), הוצעה חלוקה של פרסומי הפרשה לעולמות שיח שונים, והם נותחו בניתוח איכותני וכמותי. בניתוח נלקחה בחשבון בולטות הטקסטים, כלומר הכותרות, החלקים הראשונים של הידיעות, הדגשות חזותיות וכדומה (Bell, 1998; Kress & van Leeuwen, 1998). (לפירוט נוסף על התנהלות הפרשה ותפקוד סוגי השיח השונים בה, ראו ארוניס, 2006). מעולמות השיח שהרכיבו את הפרשה כולה התמקד הניתוח ברמת המיקרו בשיח האימהי (ההורי) בלבד. כך התאפשר ניתוח רגיש של פרקטיקות המבנות את הזהות האימהית בטקסטים ואת מערך הכוחות והיחסים הבין-אישיים בין האימהות לבין שאר "השחקנים" בשערורייה. ניתוח זה כלל התייחסות לטענות גלויות ולקידום הנחות המשתמעות מהטקסטים ובכלל זה מילות מפתח ומטפורות (ראו למשל, בלום-קולקה וניר, 1981; כתריאל, 1999; 2000; Delin, 2000; Leech, 1974). ברמת המיקרו של הניתוח נעשה בין היתר שימוש באסטרטגיות של שיקום תדמית (image restoration strategies) (Benoit, 1995), ובתאוריה הדרמטורגית של גופמן (2003/1980), וכן נותחו תצלומים שגלו לטקסטים, שכן הייתה להם נוכחות בולטת בסיקור והם היו בבחינת חלק אינטגרלי ממנו (Barthes, 1996; Kress & van Leeuwen, 1996).

ממצאים

המצאים יוצגו לפי שתי רמות הניתוח. תחילה יוצג בהתבוננות רחבה ניתוח הסיקור של פרשת רמדיה כשערורייה תקשורתית, ולאחר מכן יוצג ניתוח פרטני של השיח האימהי.

התבוננות רחבה (רמת המקרו): פרשת רמדיה כשערורייה תקשורתית

כדי לזכות במבט כולל על אופי הסיקור וכדי להבין בהמשך את מקומו של השיח האימהי בו ואת התנהלותו, אני מציעה התבוננות רחבה בהתפתחות שלבי הפרשה בראי הלכי הרוח והיחסים בין השחקנים המעורבים בפרשה. השלב הראשוני מסתמך על הפרסומים בשערי העיתונים הפופולריים והכותרות הראשיות כדי לעמוד על לב ההתרחשויות בכל יום סיקור, והוא מלמד כי הפרשה זכתה לייצוג באמצעי התקשורת כשערורייה תקשורתית (media scandal) (Hinerman, 1997; Lull & Hinerman, 1997). שערוייה תקשורתית נוצרת כאשר

מעשים פרטיים המפרים את המוסר הדומיננטי, האידיאלי, של קהילה חברתית מסוימת מתפרסמים בתקשורת וזוכים למסגרת נרטיבית. כחלק מהנרטיב מתקיים חיפוש אחר האחראים לשערורייה. זו מסתיימת משנמצא פתרון מוסרי, כלומר נמצאים האחראים ומבהירים כיצד ניתן למנוע את הישנותה של השערורייה בעתיד או כאשר הסיפור אינו מעניין עוד את הנמענים.

במקרה של פרשת רמדיה, כפי שסוקרה בעיתונות, המעשה שהפר את המוסר החברתי והפך את הפרשה לשערורייה היה הפגיעה ההרסנית שנגרמה לתינוקות. הפחתה אסורה וסמויה של הוויטמין B1 מתחליפי חלב-האם הצמחיים של רמדיה גרמו למותם של שלושה תינוקות (תינוקת רביעית נפטרה לאחר 7 שנים), ולפגיעה חמורה במערכת העצבים של עשרות אחרים, פגיעה שגזרה עליהם נכויות מדרגות שונות. הסיקור החל עם היוודע הקשר בין מוצר רמדיה הצמחי לבין הפגיעה בתינוקות, וזה היה גם המניע לסיקור הפרשה לכל אורכה.

הסיקור בעיתונות החל ב-9 בנובמבר 2003. במשך שלושת הימים העוקבים, עד 12 בנובמבר, עסקו הכול בניסיון למצוא את האשמים. הסיקור אופיין בעימות ובהטחת אשמה בין ה"אחראים" לבין עצמם, מסכת של "התקוטטויות" שהניבה העלאת האשמות, הודאות באשמה, הסרת אחריות והעברת אחריות, הצטדקויות, התנצלויות וביטויי תחושת קרֶבנות, בין אם בגלוי ובין אם בסמוי. בלב השערורייה היו כמה שחקנים ראשיים: רמדיה, משווקת המוצר בארץ, והאשמה באי-בדיקת המוצר טרם הפצתו, אולם הסירה מעליה את האחריות והעבירה אותה לחברת הומנה החברה הגרמנית שייצרה את תחליף החלב; הומנה (Humana) אכן לקחה על עצמה את האחריות לכשל והואשמה על-ידי העיתונאים אף בכוננות אנטישמיות לפגוע בתינוקות יהודים; משרד הבריאות נשא בטיפול בקרבנות הפרשה והואשם בתהליך בקרה לקוי שאפשר הפצת מוצר בטרם נבדק, אולם התחמק מאחריות; המשטרה והמוסד פתחו בחקירה פלילית נגד ראשי רמדיה והומנה, והרחיקו עד גרמניה לשם כך; המערכת המשפטית התכוננה לתביעות הורים נגד רמדיה ומשרד הבריאות (כתבי האישום מטעם פרקליטות המדינה הוגשו רק בשנת 2008); האבות והאימהות האשימו את הגורמים האמורים בפגיעה בילדיהם; וכפי שיוצג בהרחבה בהמשך — האימהות זכו להאשמה סמויה על תפקוד לקוי, בין השאר על הימנעות מהנקה ואי-איתור מוקדם של התסמינים. כמו כן, הן ביטאו תחושות של קרֶבנות.

מציאת האשמים בסיקור התקשורתי לווה בהצעת דרכי התמודדות עם המחדל: פיתוח מערך בקרה רגיש ומקצועי יותר לבחינת מזון תינוקות הן בחברה המייצרת והן במשרד הבריאות, הזנת תינוקות בפורמולות שונות של תחליפי חלב במקביל על מנת להקטין נזקים פוטנציאליים, וגם עידוד האימהות לשוב להניק. השערורייה החלה לדעוך ב-13-14 בנובמבר, אך יש לציין כי הדרמה שבסיפור האריכה ומתחה את הסיקור, גם אם בעוצמה נמוכה יותר, על פני שבעה ימים נוספים של עיסוק בצרכנים שנפגעו ובגורמים המעורבים כולם.

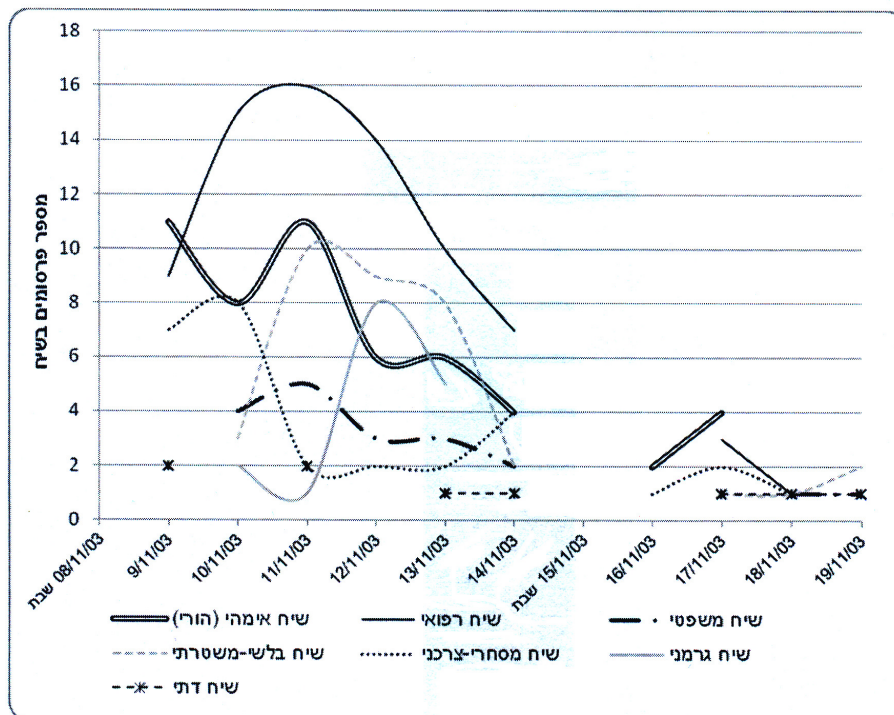
עולמות השיח

על מנת להבין את התנהלות השערורייה, ובייחוד את מקומן של האימהות בה, חולקו הפרסומים לשבעה עולמות שיח, המבוססים על הנושאים המטופלים בהם ועל פרמטרים ייחודיים רלוונטיים לכל עולם שיח, כגון מערך של מושגים מקצועיים, שפה ייחודית, המשתתפים ולעיתים גם כתבים ייעודיים.

ואלה עולמות השיח ותוכניהם: השיח הרפואי עסק בהיבטים רפואיים שנגזרו מהליקוי בתחליף החלב, לדוגמה, הסברים מדעיים על החוסר בוויטמין, תסמיני המחלה, ראיונות עם רופאים, המלצות לטיפול וכדומה; השיח הבלשי-משטרתי כלל את תיאור שלבי החקירה ומציאת האשמים; השיח המסחרי-צרכני כלל עיסוק בהפסדים הכלכליים של חברת רמדיה, רווח המתחרות והתגובה הצרכנית; השיח המשפטי עסק בתיעות נגד הומנה, רמדיה ומשרד הבריאות ובזכויות הפורמליות של ההורים; השיח הגרמני עסק באחריות הגרמנית לליקוי, למניעים ולאשמה, ובכלל זה דימוי שואה ושיח אנטישמי; השיח הדתי עסק בסוגיה הדתית בהקשר לפרשה, בין השאר בפתחת הקבר של אחד התינוקות לשם נתיחת הגופה ושימוש בתחליף החלב בהקשר לעניין הכשרות; השיח האימהי (ההורי) כלל עיסוק בחוויות של אימהות או הורות באופן סטראוטיפי או מיתולוגי: עיסוק באהבת הילד, באושר הכרוך בכך, בדאגה לשלומן, בחמלה עליו, בטיפול בו ובהזנתו — אם בהנקה או בתחליפי חלב-אם. בנוסף, נכללים בו האחריות ההורית ותפקידי ההורים, בייחוד האימהות כלפי תינוקם. שיח זה כולל מילים רגשיות ואינטימיות המגלמות "סיפור אנושי", כמושגיו של רועה (1994), ושימוש בציטוטים ישירים רבים. יש לציין כי בשיח האימהי (ההורי) נכללו גם טקסטים המציגים טיפול של רופאות ואחיות בתינוקות. הללו מוצגות לרוב במאפייני שיח דומים, ובהקשר זה מגולם מיתוס האחות הרחמנייה המטפלת והדואגת. ממצא זה נתמך גם בתצלומים המלווים את הפרשה, שברבים מהם מוצגות רופאות ואחיות המטפלות בתינוקות בחום ובמסירות. יש לציין כי המשגה של "שיח רפואי" או "שיח אימהי", לדוגמה, אין בה כדי ללמד כי זו היא בהכרח שפת הרופאים, שפת האימהות וכיוצא בזה, אלא שמדובר בעולמות שיח הכוללים מערך לקסיקלי של רפואה, אימהות ועוד. פרסום יכול היה להיות מסווג ליותר מסוג שיח אחד וכן סווג לשיח ראשי (עיסוק בשיח באופן בולט ומובהק) או לשיח משני (עיסוק באופן מובלע/שולי/מצומצם).

החלוקה לסוגי השיח ב"ידיעות אחרונות" וב"מעריב" הייתה דומה (ועל כן סוגי השיח בהם יוצגו מכאן ואילך יחד). כמו כן, ניכר כי השיח הרפואי היה הבולט ביותר בעשרת ימי סיקור הפרשה (65% מכלל הפרסומים). ניתן להסביר זאת במחדל הבריאותי שהוביל לעיסוק לא רק בהרכבים השונים של תחליף החלב, אלא גם בתסמינים ובטיפול הרפואי בהם. השיח האימהי הופיע בסיקור בשיעור גבוה אף הוא, קרוב ל-50% מכלל הפרסומים.³ אם ננכה את הפרסומים

3 שיעור הפרסומים בעולם שיח מסוים, ראשי ומשני יחד, הוא מתוך כלל הפרסומים של העיתונות הפופולרית. יוזכר, כי הפרסומים סווגו ליותר מעולם שיח אחד, ולפיכך סך-כל השיעורים גבוה מ-100%.

תרשים 1: סיקור הפרשה בשני העיתונים הפופולריים לפי סוג השיח (N = 121)

נספח לתרשים 1: תיאור התפתחות שלבי הפרשה בשני העיתונים הפופולריים ("ידיעות אחרונות" ו"מעריב") לפי סוג השיח (N = 121)

סיקור	תאריך
הצגת תופעת המחלה והמוות ממנה; הצעת טיפול משקם	10.11.2003 – 9.11.2003
הצגת אשמים אפשריים בפרשה; רמדיה ומשרד הבריאות	10.11.2003
בירור או וידוא האשמה; חקירת רמדיה והומנה הגרמנית בחשד לגרימת מוות	11.11.2003
קבלת אחריות למחדל על-ידי הומנה; האשמת רמדיה ומשרד הבריאות במעורבות בכשל	13.11.2003 – 12.11.2003
המשך סיקור התקדמות המהלכים הקודמים של הפרשה והשלכותיה	19.11.2003 – 14.11.2003

שכללו התייחסות משנית ונבחן רק את הפרסומים שכללו התייחסות עיקרית, נמצא שעיסוק ממשי בשיח אימהי ניתן ל-36% מהפרסומים בפרשה בעיתונות הפופולרית. השיח הבלשי-משטרתי תפס מקום חשוב נוכח העיסוק במציאת האשמים (30%), והשיח המסחרי-צרכני תפס מקום כמעט דומה (26%). תרשים 1 מציג את השינויים בהיקף הסיקור של כל אחד מסוגי השיח כחלק מהתפתחות השערורייה וההתנהלות הנרטיבית של האשמה בעיתונות הפופולרית.

בתרשים 1 אפשר לראות כי השיח הרפואי היה הבולט ביותר בהיקפו בפרשה, בייחוד בימיה הראשונים. כאשר המשטרה והמוסד נטלו את מלאכת החקירה ב-11 בנובמבר, ניכרה עלייה חדה בהיקף השיח הבלשי-משטרתי, והוא נותר גבוה עד לאחר שמבחינתם נמצאו האשמים, וחברת הומנה לקחה על עצמה את האחריות למחדל (12-13 בנובמבר, 2003). באותם ימים ניכר גידול בהיקף השיח הגרמני שכלל בין השאר האשמה של חברת הומנה במניעים אנטישמיים לפגיעה בתינוקות יהודים. בכך גם גולם ניסיון להגדרת שחקנים "טובים" ושחקנים "רעים" בנרטיב שנבנה. לאחר מכן החלה השערורייה לדעוך.

מעניין לציין כי לשיח האימהי מגמת עלייה ובולטות הדומות לאלה של השיח הרפואי. אפשר לייחס זאת למחדל שנוצר ושהעלה לכותרות את האחראים הראשונים לבריאותם של התינוקות — משרד הבריאות וההורים (האימהות). היבט זה מחזק את הטענה כי הטיפול הרפואי בילדים נמצא באחריות ההורים, הוא חלק מהטיפול ההורי (האימהי). בנוסף, אף שהורים לא הואשמו באופן רשמי ובגלוי בפרשה, נראה כי העיסוק באשמים ב-11 בנובמבר הניב עיסוק משמעותי בשיח האימהי, וביומיים שלאחר מכן, כאשר חברת הומנה לקחה על עצמה את האחריות, פחת העיסוק בשיח האימהי בצורה ניכרת. נתון זה מלמד על חשיבותו ומקומו של השיח האימהי בהקשר זה. אפשר כי כל עוד לא נמצאו האשמים במחדל, ההורים מחו על שאירע לילדיהם; לחלופין, אפשר כי הם עצמם הוצגו כאשמים במחדל כל עוד לא נמצאו אשמים אחרים; אפשר גם שההורים עצמם, נוסף על ילדיהם, הם קרבנות המחדל, ובולטותו של השיח בתחילת הפרשה מלמדת כי קרבנות זו היא בבחינת "הפרת הנורמה" והיא זו שהובילה לשערורייה. היבטים אלו יורחבו בהמשך.

התבוננות פרטנית (רמת המיקרו): השיח האימהי

לאחר התבוננות בפרשה כולה במבט רחב, חלק זה ייוחד לניתוח רגיש של השיח האימהי בכל ששת העיתונים.

אימהות: אופי, תפקיד, אחריות

בחינת השיח האימהי בכל העיתונים חשפה כמה הנחות מהותיות שהיו בבסיס הסיקור. ראשית, הזנת התינוק הוצגה כאחריות של האם, גם אם המזון הוא תחליף המאפשר הזנה משותפת עם האב או עם מבוגרים אחרים. ב"מעריב", למשל, פורסמה ב-9 בנובמבר מודעת

אזהרה מטעם חברת רמדיה בוזו הלשון: "רמדיה ממליצה לאימהות המשתמשות ברמדיה צמחית לעבור לשימוש בפורמולה אחרת". המודעה אינה פונה אל האבות או אל מבוגרים אחרים המטפלים בילד ומזינים אותו. ידיעה על סקר תזונה שערכה קופת החולים מכבי, ופורסמה בלב הפרשה, מציגה בחינה של מידת הבקיאות התזונתית של גורמים המעורבים בהזנת התינוק, בהם רופאים, אחיות במרפאות לבריאות המשפחה ואימהות. האבות נעדרים ממנה (אבן, 11.11.2003, עמ' 6). יתרה מזאת, האימהות עצמן מצוטטות כמי שאחראיות למוצר הלקוי שבו הואכלו ילדיהן (למשל, רבין, 12.11.2003, עמ' 7).

מגמות דומות ניכרו גם בעיתונות המגזרית. אם לכאורה בעיתונים הדתיים-חרדיים הנחה זו אינה מפתיעה, הרי שהיא נמצאה גם בפרסומים בעיתון "הארץ", המציג לרוב נקודת מבט שוויונית יותר. מלבד כתבה אחת בלבד, שבה נמצאו שני ציטוטים מינוריים על האכלה משותפת של האם והאב (יועז, 11.11.2003, עמ' 3א), הסיקור כולו העמיד את האם כאחראית העיקרית להזנת הילד, גם אם לעתים הוצגו ההורים כמטפלים בו יחדיו.

מניתוח סיקור הפרשה עולה מדרג ברור בהזנת התינוקות: אם המיניקה את ילדיה מזינה אותם טוב יותר, ובכך ממלאת את התפקיד האימהי והמתמסר באופן מושלם; אם המזינה את ילדיה בתחליפי חלב-אם נתפסת כמקצועית פחות בתפקידה האימהי וכמי שאינה רואה את טובת ילדיה בראש ובראשונה. בעיתונות הפופולרית דברים אלה עולים מראיונות עם רופאים המבקשים לעודד חזרה להנקה, למשל, "זה המוצר היחיד שאני מוכן לחתום עליו" (אלרואי דה-בר, 11.11.2003, עמ' 8), אחיות ומדריכות הנקה המצטרפות לקריאת העידוד ומציעות טכניקות ליישום (פרייליך, 17.11.2003, עמ' 1), ולמשל הסקר של קופת החולים מכבי המזכיר כי אימהות המזינות את ילדיהן באופן לקוי עלולות להביא במפורש למותם.

מגמות דומות ואף קיצוניות יותר ניתן לראות בעיתונות המגזרית. בעיתונים הדתיים-חרדיים, במסגרות של טורים אישים ומאמרי דעה, קראו כתבים גברים לאימהות להיניק את ילדיהן, ותפיסות אלה עוגנו בציוויים דתיים-אלוהיים. לעומת זאת, פרסומים רבים בעיתון "הארץ" הציגו הסברים מדעיים-רפואיים להנקה. סוגיה זו עלתה גם ביום השני לפרשה במאמר המערכת, אשר נחתם בשאלה "אם ניתן לרופאי הילדים סיוע מספק במאמץ לעודד אימהות להיניק ולתת לתינוקן חיסון טבעי" (חיי התינוק בידיהם, 10.11.2003, עמ' 1). רק בתגובות הקוראים הועלתה סוגיית היציאה לעבודה המקשה על המשך ההנקה, אולם לא סתרה את עדיפותה. שבועיים לאחר סיומה של הפרשה התפרסמה במוסף "הארץ" כתבת מגזין על הנקה — "בשביל החלב", שזכתה לתמונת שער ובה נראית אם מיניקה את שני ילדיה משני שדיה בד-בבד (לורי, 21.11.2003, עמ' 24-28). אף שהציגה פן אחר, חיזקה הכתבה את הכף לטובת ההנקה.

אשמה וקרבנות

אחד המאפיינים הבולטים בהצגה השלילית של האימהות בפרשה הוא קישורן לשיח של אשמה, התנצלות והצטדקות. קישור זה משתמע מהטקסטים למיניהם באמצעות העריכה,

בחירת הציטוטים לפרסום ולהדגשה, אופן הצגת הראיונות וכדומה. אלה חוללו שני סוגי שיח העוסקים באחריות ובאשמה. האחד הוא "דיבור על האימהות", המאופיין בהאשמת האימהות ובהדרתן, והאחר הוא "דיבור של האימהות", המאופיין בהתנצלות, בהצטדקות, בהסתת אחריות ובקרֶבנות. הקרֶבנות קיבלה ביטוי משמעותי רק בעיתונות הפופולרית.

דיבור על האימהות

בסוג דיבור זה כוונתי לטקסטים שכללו כתיבה על האימהות בלי להביא את קולן. כל העיתונים שנבחנו נקטו שיטה זו, למרות ההנחה כי ההזנה היא באחריות האם, וסביר היה להניח כי היא תרואיין בפרשה מסוג זה. טקסטים אלה ביטאו האשמה משתמעת של האם בשל אי־הנקה וטיפול לקוי בתינוקה. בהקשר זה יש לתת את הדעת לפיסות מידע שהעורכים והכתבים אף הוסיפו באופן עצמאי וחיזקו בכך את תמונת האשמה האימהית. בכתבה שהתפרסמה ביום השני לפרשה (חן, 10.11.2003, עמ' 2–3), ועסקה בשיח צרכני־מסחרי (וכך גם התצלום הנלווה), הוסף כיתוב תמונה שלא היה קשור לתצלום ואף לא לנושא הכתבה: "תחליפי חלב־אם. האימהות גילו רגשי אשמה".

האשמת האימהות באה לידי ביטוי גם בקריאה לחזור להנקה, על סמך הנחה מוקדמת שכך אפשר היה למנוע את המחדל. בכתבה זו הוספה מסגרת (בוקסה) בעלת גוון מאשים: "ה'קאמבק' של ההנקה? 15 אחוז [כך במקור] מהישראליות אינן מיניקות" (פרייליך, 10.11.2003, עמ' 3). כותרת מעין זו, שהיא חלק מפרשה כאובה של ליקוי בתחליף חלב־אם, קושרת האשמה כלפי נשים שאינן מיניקות.⁴

מגמה דומה ניתן לראות בידיעה הנושאת את הכותרת: "חוזרות למקורות? אמהות רבות מגלות בימים האחרונים עניין מחודש בהנקה * הרופאים מבטיחים תחליפי מזון הולמים למוצר הפגום של רמדיה, אך מדגישים כי אין תחליף לחלב־אם..." (אלרואי דה־בר, 11.11.2003, עמ' 8). ראוי לציין כי בידיעה זו אין די פירוט על גילוי של עניין מחודש בהנקה. המקור לידיעה הגיע מ"ארגון יועצות הנקה" ולא נתמך בנתונים ממשיים. בדומה, פורסם ב"ידיעות אחרונות" ב־17 בנובמבר טקסט הנושא את הכותרת "פרשת רמדיה החזירה את ההנקה לסדר היום", ובשורותיו הראשונות נטען כי פרשת רמדיה גרמה לאימהות רבות להאמין שהדרך הטובה והבריאה ביותר להזין את התינוק היא הנקה (פרייליך, 17.11.2003, עמ' 1). גם טקסט זה אינו מבוסס על נתונים עובדתיים או ראיונות עם אימהות, אלא על דבריה של יועצת הנקה אחת. שתי תגובות הקוראים היחידות שהוחלט לפרסם בעניין הפרשה אף הן קוראות לאימהות לחזור להנקה (פורת, 11.11.2003, עמ' 6; שחר־שריד, 12.11.2003, עמ' 2). ניתן אפוא לאפיין את הסיקור בששת העיתונים כסיקור שחיזק את ייצוג "האם המודרת". אִם זו זוכה לבולטות נמוכה מאוד וגם זאת בהקשרי הזנה בלבד או טיפול לקוי, או שאינה

4 ראוי לציין כי שיעור הנקה של 85% מהאימהות הוא רלוונטי רק לימים הראשונים שלאחר הלידה. כפי שצוין קודם, בתאריכי הסקר בתום שלושה חודשים רק 50% מהאימהות היניקו, ובתום שנה עמד שיעור האימהות המיניקות על 10% בלבד.

מרואינית כלל בסיקור. היא עדיין מאופיינת בסטראוטיפים של פסיביות ואי־רציונליות, והגבר (בן זוגה או הכתב) הוא שמדבר במקומה. יתרה מכך, את מודל האם המסורתית המאופיינת בטיפול מסור ודאגה נושא הגבר ולא האישה. אפשר להעריך כי ייצוג חלופי זה בא בשם "לקיחת המושכות לידיים" משנתגלתה האם בכישלונה, ובשם "האבהות החדשה" המנכסת מאפיינים "אימהיים" לאבות.

ביטוי לכך ניתן לראות למשל במספר הרב של האבות המרואיניים, שעלה על זה של האימהות ושל הגברים הכתבים המראיינים. בנוסף, ניכר כי האימהות מוצגות כחסרות אונים הנשארות בבית ואינן יוצאות בעצמן אל המרחב הציבורי כדי להציל את ילדיהן. לדוגמה, "אלינה התקשרה אליי לעבודה וסיפרה שהילד מוזר, מאוד פסיבי, אישי, לא מחייך ולא מגיב. כשחזרתי בלילה הביתה מצאתי אותו צורח. בבוך לקחנו אותו לקופת חולים" (קוט, 10.11.2003, עמ' 12). בהמשך מתואר האב כמי שמנסה להושיע את הבן, "הזוג יצאו לרחוב, אלי מיהר לעצור מונית וטס לבית החולים". הכתב מתאר כי הם יצאו יחד לרחוב, אולם היה זה האב האקטיבי שהבהיל בגפו את בנו לבית החולים.

בידיעות ובכתבות שונות מוצגים האבות כאמונים על קישור המרחב הביתי אל המרחב הציבורי (בתי החולים, הרופאים, בתי המרקחת וכדומה), קישור הנדרש להצלת התינוקות, והם מוצגים כאנשים אקטיביים העושים הכול כדי לשקם את ילדיהם ולחשוף את המחדל. למשל, בכתבה מה־10 בנובמבר מוצג האב בהקשר לעבודתו וכמי שאינו יושב "סתם" ליד מיטת ילדתו, אלא מתכוון לפנות אל האחראים ולחייב אותם לפעול: "אם יתברר שחברת 'רמדיה' אשמה במחלה של הבת שלי, אני אישית נוסע לגרמניה ומביא את הראש של מנהל החברה לכאן, שיישב אתי בחדר ההמתנה ליד המיטה של הבת" (ברוט, 10.11.2003, עמ' 12). באופן שיטתי נעלם מהסיקור יחס אימהי דואג ומטפל כלפי התינוק, ואילו האב מצולם כמי שיושב לצד מיטת בתו או בנו במסירות. הרגשות והטיפול באים לידי ביטוי רק אצלו, והוא מתואר כרגיש, עם "דמעות בעיניו" (קוט, 10.11.2003, עמ' 12), או כואב ושברירי: "היא נגמרת לי לאט לאט, מצבה מידרדר מול העיניים שלנו. אין לי מילים. אתמול עוד יכולתי לדבר. היום אני כבר הרוס" (רביץ, "מעריב", 12.11.2003, עמ' 7).

ייצוגים אלה של האימהות והאבות מלמדים על חיבור של שני מודלים בייצוג האב — מאפייני האם המסורתית בשילוב מאפייני האב המקובלים, ואילו האם "האשמה" — נאלמת ונעלמת.

דיבור של אימהות

כפי שראינו עד כה דיבור על האימהות הובנה באופן ברור ומאשים. לעומת זאת, הדיבור של האימהות מציג תמונה מורכבת יותר. בסוג דיבור זה הכוונה היא לאפשרות שניתנה לאימהות להשמיע את קולן, בין אם בראיונות אתן ובין אם בטורים אישיים ובמאמרי דעה שהן כתבו בשם אימהותן. סוג דיבור זה שעלה בעיתונות הפופולרית, ונעלם כמעט לחלוטין מהעיתונות החרדית־דתית, ובמידה מסוימת מפתיעה גם מעיתון "הארץ", יצר שיח מורכב יותר של אשמה, התנצלות והצטדקות.

האימהות השתמשו בכמה שניתנה להן כדי להסביר את המצב המורכב שבו הן נתונות. ככל שקולן תוֹך באמצעים עיתונאיים רבים יותר, כגון ראיונות ומעורבות גבוהה בעריכה (בחירת ציטוטים לפרסום, הדגשתם, יצירת כותרות וכדומה), "אשמתן" הוצגה כגדולה יותר, גם אם ניתנה להן האפשרות "להגן על פניהן" (להציל את כבודן; "to save face", במונחי של גופמן, 2003/1980). כאשר דבריהן היו עצמאיים יחסית, כגון בטורים אישיים או במאמרי דעה שהמעורבות בעריכתם העיתונאית הייתה מצומצמת, הן לא הוצגו כאשמות כלל וכלל. עניין זה מחדד את הדרכים העיתונאיות ששימשו להאשמת האימהות, אולם בר־בזמן מאפשר הצצה מעניינת אל עולמן של האימהות ואל דרכי הביטוי שהן סיגלו לעצמן בחדירתן למרחב ציבורי בלתי אוהד. בהקשר זה ראוי להוסיף כי אפילו אם אחת מהאימהות שזכו להשמיע את קולן בפרשה לא התנצלה על אי־הנקה.

אימהות שרואיינו הוצגו כמי שנשארו בפומבי באשמה לפגיעה בתינוקותיהן, אולם השתמשו בהצטדקויות ובתירוצים לשם העברת האחריות (גם) לאחרים. למשל, לכותרת של כתבה על סיקור מצב המאושפזים נבחר הציטוט: "הרעלתי את התינוק שלי" (רבין, 2003.11.12, עמ' 7), אשר נתפס כמעין התוודות, הודאה באשמה על עֲבֵרָה, המעמיד את האם בצד אחד עם המקרבנים. השימוש בפועל "הרעלתי" מבטא מעשה פוגעני אקטיבי מצד האם. כמו כן, למילה "רעל" יש מטען רגשי שלילי בתרבות הישראלית, במיוחד בתרבות היהודית, אשר יחסיה המורכבים עם גרמניה ועברה הנאצי ממשיכים להדהד. מעניין לראות כי בשורות הראשונות של הכתבה ניכר כי האם המודה באשמת הפגיעה (לבדה), בכל זאת מנסה להימנע מאחריות או לפחות לחלוק אותה עם בן זוגה, כדי להגן על התדמית החברתית שלה: "הרעלתי את הילד שלי, עשינו את זה שלא במודע, אך לא ייאמן איך האמנו בחלב הזה". כלומר, היא "הרעילה" אותו לבד, אולם "עשתה" ו"האמינה" יחד עם בן זוגה. כמו כן, היא נוקטת באסטרטגיה של התחמקות מאחריות (Benoit, 1995), בטענה כי הדבר נעשה שלא במכוון ומתוך אמונה כנה בטיב המוצר. השימוש שלה בכינוי "חלב" במקום "תחליף חלב", "רעל" או "אבקה", ששימשו בסיקור את הגברים העיתונאים או את האבות, מפחית אף הוא מאחריותה של האם, שהתכוונה להאכיל את בנה במזון חיוני ובריא.

אל מול האם "המרעילה" זכו לבולטות אוהדת אימהות עֲרָנִיּוֹת ואימהות שהיניקו חלקית. מעבר לתמיכה בתמונת האשמה הכללית שהבנו העיתונאים, הבולטות האוהדת לאימהות הללו מלמדת על דרכים נוספות של האימהות לשמור על כבודן ולהציל את תדמיתן הציבורית — באמצעות חזרה למיתוס האם הטובה המיניקה ובאמצעות הוכחה לכשירות תפקודית באיתור מוקדם של תסמיני חולי. למשל, אחת הכתבות ציינה בטקסט מודגש (lead) את הציטוט הבא: "האכלתי אותו ברמדיה, אבל פעמיים ביום גם הנקתי אותו. הרופאים אמרו שהחלב שלי הציל את חייו" (אלרואי דה־בר, אבן ובינדר, 2003.11.11, עמ' 6). באותה כתבה, אם שהייתה ערה לקשר בין התסמינים החריגים לבין המזון מוצגת על־ידי הכתבים כ"האם בעלת התושייה", ואף היא זוכה להבלטת דבריה בכתבה: "כבר לפני שבועיים התקשרנו לרמדיה ואמרנו להם שמשוהו לא בסדר, כי התינוק שלנו הקיא כל הזמן" (שם).

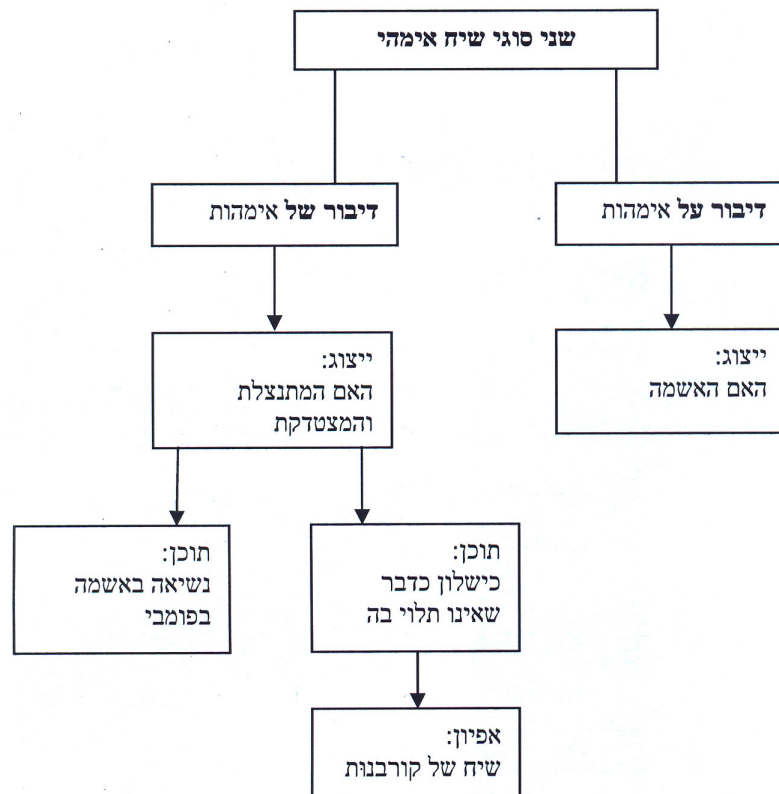
סוג אחר של דיבור של אימהות, אשר תרם למורכבות גדולה יותר בייצוגן, מתבטא בטורים אישיים ובמאמרי דעה שהתפרסמו בעמודי החדשות של העיתונות הפופולרית. טקסטים אלה מציגים ומבליטים בייחוד את מודל האם הטובה בדמותה של האם המסורתית המודרנית, כלומר זו המאכילה את ילדה באמצעות תחליפי חלב-אם יחד עם התמסרות כמעט מלאה לגידולו של הילד. אימהות אלה מוצגות במלוא "תפארת אימהותן" – הן רגישות ואינטימיות, מטפלות ודואגות, אוהבות בלי גבול והן נושאות לבדן באחריות ההורית, בלי בן זוגן. עם זאת, אף שהן מתארות את כישלונן כלא תלוי בהן, באופן פרדוקסלי ייצוגן במודל זה הוא לשם לקיחת אחריות הן לשלומם של ילדיהן והן לפגיעה בהם, בקשת סליחה מהם ומחאה נגד הגורמים שפגעו בחובתן האימהית. כלומר, אפשר לראות כי אף שבייצוג זה הן מאשימות אחרים בפעולה הפוגענית, הן עדיין לוקחות על עצמן את האחריות לטיפול בילד ולעוול שנגרם לו.

סיטואציה מורכבת זו של אשמה בולטת במיוחד בשני המכתבים שכתבה מיכל זיסר, אמו של התינוק הראשון שנפטר, אל בנה. שני המכתבים פורסמו ב"ידיעות אחרונות" (זיסר, 2003, 11.11.2003, עמ' 1, 19; 2003, 19.11.2003, עמ' 17), והראשון זכה לפרסום בשער העיתון. בשני המכתבים מצטדקת האם ומתנצלת לפני בנה ומסבירה לו מדוע לא הצליחה לגונן עליו למרות רצונה וכוונתה. אין היא כוללת את האב, בן זוגה, ביחסים האינטימיים שבינה לבין בנה, ובכך היא נושאת לבדה בכל האחריות לתינוק. כותרת המכתב הראשון "רצחו אותך, תינוק שלי", מבטאת (בניגוד ל"הרעלתי את התינוק שלי") האשמת אחרים באשר לפעולה הפוגענית והמכוונת. בהמשך היא מסבירה "נרצחת בידי אנשים חסרי אחריות, המזלזלים בערך חיי אדם ומתשלים במילוי תפקידם". למשפט זה קדמה האמירה כי לאחר שילדה אותו, היא ידעה "כמו כל אם היולדת את תינוקה, שלא אוכל עוד לגונן ולשמור עליך כפי שעשיתי עד כה [ברחם]. אמירה זו, המבטאת אי-יכולת, תואמת את האסטרטגיה של האם "המרעילה" שטענה לאי-מודעות למעשה.

ראוי להדגיש כי אף שהאם מסיטה את האחריות ממנה, היא חשה כי לא עמדה במחויבות כלפי בנה. גם אם אין זו אשמתה הישירה, היא נושאת באחריות כלפיו, וזו מתבטאת בין השאר בכתיבת המכתב, שהוא מעין כתב הגנה לטיפול בו ומסתיים בהבטחה לפצותו כאסטרטגיה נוספת (Benoit, 1995): "אבישי היקר שלי, לא הצלחתי לשמור עליך בחיך, אני מבטיחה לך שאעשה הכל כדי לשמור עליך במותך" (זיסר, 2003, 11.11.2003, עמ' 1, 19). ואולם, ברצוני להפנות את תשומת הלב למהלך נוסף המתרחש במכתבים אלה ובטורים אישיים ומאמרי דעה אחרים שכתבו אימהות. כאשר האימהות אינן נוטלות אחריות על הפגיעה אך נוטלות אחריות על התינוקות שלהן, הן מציגות עצמן למעשה גם כקרבנות של האירוע. האחריות האין-סופית שלהן כלפי התינוקות התערערה עקב גורמים חיצוניים שהן לא יכלו לשלוט בהם. למשל, בטור אישי של אם שהאכילה את תינוקה במשך חצי שנה בתחליף הצמחי של רמדיה נכתב: "איך זה שבמדינה שלנו דבר כזה יכול לקרות? למה אף אחד לא בדק? זה הרי מוזן לתינוקות, לעזאזל. [...] בעולם שלנו עם הטכנולוגיה המתקדמת

והתקנים המחמירים, לא יכול להיות שאמא תיתן לתינוק שלה אוכל שמסכן את חייו" (גורביץ', 11.11.2003, עמ' 7). רמדיה ומשרד הבריאות בגדו באמון של האימהות, וכנגזרת מכך הן בגדו בילדיהן.

אם נשזור יחדיו את מופעיו השונים של הדיבור של האימהות, נבין את הכותרת "הרעלתי את התינוק שלי" לא רק כהודאה באשמה, אלא גם כקריאה כואבת של קרבן. אפשר לומר כי "אנשים חסרי אחריות" אלה גרמו לה "להרעיל את התינוק שלה". שנה לאחר מכן אמרה אחת האימהות ל"ידיעות אחרונות": "ואיפה הכאב שלי? ההרגשה שאני עצמי הרעלתי את התינוק שלי?" (וייס, 2.8.2004, עמ' 3). תרשים 2 מסכם את המגמות בשיח האימהי בין אשמה לקרבנות.

תרשים 2: מגמות בשיח האימהי בין אשמה לקרבנות

אם נתבונן שוב במאפיינייה של שערורייה תקשורתית, יתברר לנו שבטקטיקה זו, האימהות מנסות להסיט לטובתן האישית את הפרת הנורמות המחוללת את השערורייה, נוסף על הפרת הנורמות הנוגעות לתינוקות. הנורמות החברתיות, כפי שניכר מדבריהן, אינן רק לדאוג לתינוקות, אלא גם לדאוג לאימהות. האימהות, בעולם בתר-תעשייתי המקדם יציאה לעבודה ושימוש בשירותי מזון מן החוץ, נאלצות להסתמך על מוצרים המיוצרים על-ידי אחרים. כפי שקורה בכל חברת שירותים, והוזכר בתחילת המאמר, מוצרי השימוש היומ-יומיים שלנו, ובהם המזון, אינם מיוצרים באופן עצמאי אוטרקי, ולפיכך האחריות מועברת מהאם אל מבוגרים וגופים אחרים בחברה. בדרישתן של האימהות להיחשב כקרבנות, משתמעת הטענה כי החברה הבת-תעשייתית מונעת מהן לקיים את תפקיד האם המסורתית המושלמת שהיא דורשת מהן, ובכך מערערת את מעמדן כאימהות ומייסרת אותן.

נשיאתן באשמה או בשיח מסוים של התנצלות והצטדקות משולה למפקדי יחידות או למנהלי חברות אשר נוטלים על עצמם את האחריות הכוללת לעוול כלשהו שנעשה על-ידי הגוף שהם מופקדים עליו, שלא באשמתם, ולעתים אף מתפטרים. ואכן, הן אינן מציגות את עצמן כמי שחשות נקיפות מצפון על אי-ההנקה (זיסר למשל מתארת בחום את מראה "הפה הקטן והחמוד שינק מהקבוק"), כי אם נקיפות מצפון על אי-היכולת לשלוט בניהול הייצור (החיצוני). נקודת מבט נוספת על מהלך זה מלמדת כי בצד הקרבנות יש שכר. בתביעת האימהות להיחשב כקרבנות אפשר לראות התנהלות נוספת של הסטת האשמה (Benoit, 1995) — שהרי לכאורה הקרבן אינו יכול להיות מקרבן, או לפחות יש לו נסיבות מקלות בעניין זה.

סיכום ודיון

פרשת המדיה, אשר התרחשה על רקע הפרה חמורה של נורמות הנוגעות לטיפול והזנה של תינוקות ישראלים, מוסגרה בעיתונות כשערורייה תקשורתית (Lull & Hinerman, 1997). בדומה למאפיינייה של שערורייה, הוצג חיפוש אחר האשמים ונעשו מאמצים להביא מגוון פתרונות כדי שהשערורייה לא תישנה בעתיד. המאמר מציג את ההבניה התקשורתית של האימהות כאחריות הראשונות לתינוקות, וכמי שנמנות עם ה"אשמים" במחדל. אף שמובאת בעיתונות הפופולרית נקודת מבט חתרנית באשר לייצוגן של האימהות, התובעות לעצמן גם את הזכות לקרבנות, אין בכך כדי לשנות את תמונת האשמה הכללית שהוטלה בהן בסיקור העיתונאי.

ראוי לציין כי הסיטואציה החברתית בישראל בשנים האחרונות, שבה לצד האימהות אחראים לתינוקות גם האבות, מוסדות הבריאות והחינוך והחברות המסחריות, היא שהובילה למורכבות בזיהוי האשמים בפרשה. כמו כן, השערורייה התקשורתית הצליחה להבנות בדרך מסודרת ומאורגנת את החלוקה לשחקנים "רעים" ו"טובים" בפרשה (למשל, האימהות וחברות הומנה ורמדיה מול האבות, משרד המשפטים והמשטרה, בהתאמה), ולהציע פתרונות ולקחים ובהם חזרת האימהות להנקה.

מהמחקר עולה כי פרשת רמדיה כפי שסוקרה בעיתונות הישראלית העלתה לדיון ציבורי סוגיות מהותיות על אופיה ותפקידה של האם בחברה הישראלית, בייחוד באשר לאחריותה בכל הנוגע לתינוקה. הפרשה התרחשה על רקע תמורות במעמדה של האם בישראל, אך למעשה לא שיקפה אותן כלל וכלל, ומוסגרה כשערורייה תקשורתית שמרנית אשר הסיגה לאחור הישגים משמעותיים של "שחרור" האישה כאם. יציאתה של האם לעבודה, שיעורי הנקה נמוכים ונשיאה משותפת עם מבוגרים ומוסדות אחרים בטיפול בילדים לא באו לידי ביטוי. השיח האימהי אשר בלט בסיקור השערורייה הציג את האם כאחראית הראשונה להזנת התינוק ולטיפול בו, והניח כי עליה להתמסר לו ולטובתו באופן מלא. במסגרת הייצוג המשתמע של "האם הנוראה", אשר לא היניקה ובכך גזרה לכאורה את מותו או נכותו של ילדה, אושרר על דרך ההפרה מיתוס האם הטובה, המושלמת והאינטנסיבית, זו המקריבה את עצמה והמעניקה. הרופאים מצדם לא הואשמו באבחון לקוי של המחלה וטיפול שגוי בה. השיח הרפואי כלל עיסוק משמעותי בקישור שבין המדעי לבין הטבעי והאוטרקי, והנקת האם הובנתה במסגרת שיח של מומחים כדרך ההזנה הטובה ביותר.

הניתוח הבחין בין צורות שונות של ייצוגים תקשורתיים: "דיבור על האימהות", שהיה מקובל בכל ששת העיתונים שנבחנו, ובמסגרתו הוצגו האימהות על-ידי האבות והעיתונאים; ו"דיבור של האימהות", ובו הובא קולן של האימהות באמצעים עיתונאיים פחות מתוכים, כגון ראיונות עמו, טורים אישיים ומאמרי דעה שהן כתבו. ייצוג זה היה מקובל בעיתונות הפופולרית בלבד. ב"דיבור על האימהות" הן הוצגו כאשמות והודרו על שום שלא מילאו את תפקידן המסורתי, ואילו ב"דיבור של האימהות" הן הסיטו את האחריות אל גורמים אחרים והציגו את עצמן כקרבנות של הסיטואציה, ולא כמקרבנות. קרבנותן נבעה מתחושות קונפליקטואליות של חוסר אונים בין האילוף להסתמך על מוצרים המיוצרים מחוץ לבית, כפי שמקובל בחברת שירותים בתר-תעשייתית, לצאת לעבוד ולקדם זהות אינדיבידואלית ואוטונומית, לבין הדרישה למימוש מיתוס האם המושלמת הנמצאת 24 שעות למען ילדיה ומשמשת כמעין רופאה המארת נכונה תסמיני מחלה. עם זאת, ראוי לשים לב כי האפשרות לייצוג זה ניתנת להן רק בהקשרי התנצלות או הצטדקות בגין אותה מעידה במילוי התפקיד (באשמתן או שלא באשמתן).

בשונה מהמציאות החברתית בישראל, שמקיימת דיונים בכמות שונות על הקונפליקט שבין טובת האם לבין טובת הילד בכל הקשור להזנתו ולטיפול בו, בפרשת רמדיה הנושא לא עלה כלל לדיון. יתרה מכך, הסברים על הסיבות לשימוש בתחליפי חלב-אם לא עלו במסגרת הסיקור. לעומת זאת, הפרשה עסקה בנשיאת האחריות לטיפול בתינוקות, ובכך עיצבה את התינוק כשחקן הראשי בשערורייה ואת האימהות ב"תפקיד המשני". אף גורם לא נשא באחריות כלפי האימהות, מלבד הן עצמן. יתרה מכך, בהציגם את האם בהקשר בלבדי של מזון, הבנו העיתונאים את ייעודה כאמצעי להזנה וחיידו את היותה אובייקט מודחק. אם היא עמדה בתפקידה ואם לאו, הפרשה קידמה את המשוואה אימא = אוכל. בניגוד לאב, שהוצג כמי שממלא שלל תפקידים בהקשר לתינוק או מביע את קרבנותו האינדיבידואלית בגלל הסבל שנגרם לו מהפגיעה בילדו, הרי שתחת מכבש ההחפצה נדחקו אופייה ותפקידה של

האישה-האם לזירת האוכל. כאשר ניתנה לאימהות אפשרות לבטא את קולן, תפקידן הורחב ממזינות למטפלות, אך לא ליותר מכך.

ניתן להבחין כי העיתונות הפופולרית, אף שקידמה שיח אימהי רחב ומורכב יותר מהעיתונות המגזרית, מסגרה גם היא את האימהות במודל המכחיד המסורתי, זה שבו האישה זוכה לנראות רק באמצעות התפקיד האימהי שלה, ולפי תפקיד זה היא האחראית הראשונה לילדים, והם קודמים עבורה לכל דבר ועניין. כלומר, העיתונות הפופולרית אמנם אפשרה לאם להשמיע את דברה על הסיטואציה המורכבת שבה היא נתונה, אולם לא ביטאה מודל חלופי של אימהות. הסתת האשמה מעליהן ותביעתן להיחשב קרבנות, הציעה לצד הפגיעה בתינוקות גם הפרה נוספת שחוללה שערורייה. הפרה זו אמנם לא פותחה ואף לא באה על פתרונה, אך יצרה שיח עיתונאי מגוון יותר מאשר בעיתונות המגזרית. שיח זה יכול להיות מובן על רקע האג'נדה הפוליטית של העיתונות הפופולרית ועל שום העדפתה "סיפורים אנושיים", דרמטיים ורגשיים (רועה, 1994). הדחף הסנסציוני הכרוך בהסגת גבולות הביא לחשיפתן של תחושות ומחשבות אימהיות הנמצאות לרוב בפרטי ובאינטימי. באופן מעניין, הנטייה לפוליטיזציה ולסנסציה בעיתונות הפופולרית אפשרו קידום ערכים מוסריים של חמלה וייצוג באשר לאימהות, בשעה שאותם ערכים הודרו מהעיתונים האחרים.

ואולם אין לראות במהלך זה עדות לקידומה הממשי של האם אל המרחב הציבורי, כפי שהציעו מחקרים קודמים, אלא הצצה של הציבורי אל תוך עולמה הפרטי, אל הדרמה הנפשית והמשפחתית. בכך יש כדי לאשש את מקומה של האם בפרטי ובאינטימי, וכמי שהשיח הציבורי אינו מקומה הטבעי. אפשר לראות את הטורים האישיים ומאמרי הדעה שכתבו אימהות כביטוי לאמירה אישית שאינה באה במגע עם המרחב העיתונאי-הציבורי, וכזו שאינה מתערבת בסיקור הנורמטיבי ואינה יוצרת קשר מקובל של מראיין(ת)-מראיינת.

בחינת התנהלות הפרשה מלמדת, כי הגורמים שכשלו בתפקידם כלפי התינוקות מגובים על-ידי גורמים אחרים "המצילים" את המצב בעתות משבר. ברמה המשפחתית, ניכר היה כי במקום האימהות, שהוצגו כמי שכשלו בתפקידן הטיפולי, לוקחים לידיהם את המשימה האבות, האחיות והרופאות, אלה שרואיינו וצולמו כמטפלים בתינוקות, בעוד האם נעדרה או ננזפה. האבות במיוחד הוצגו כמי שמגבים את התהליך בעת קריסתו — הם אלה שהבהילו את התינוק אל בית החולים, הם צולמו יושבים ליד מיטתו, והם תועדו כאלה שמנהלים את התביעות ואת השיח עם התקשורת, לאחר שהאימהות לא עמדו כביכול במשימה. "האב החדש", הנושא במציאות היום-יומית בעול הטיפול המשותף עם האם, לא זכה לנראות, אלא רק בתפקידו כמגבה תהליך שכשל. בהמשך לכך, ברמה המוסדית-חברתית, את משימת "ההצלה" לקחו לידיהם המשטרה, משרד המשפטים והתקשורת, רק לאחר שנתגלה כשל במערכות היום-יום. המשטרה פתחה בחקירה כדי להבין את הגורמים לבעיה, משרד המשפטים נתן מענה "מושיע" ו"מפצה" באמצעות תביעות, והתקשורת יצאה למסע סיקור ביקורתי, בלשי ואקטיבי.

במבט כולל על הפרשה, אפשר לסווג את "הכושלים" כמי שאמונים על תפקידי טיפול, שירות והזנה של התינוקות. בכך ניתן לומר כי ברמה המוסדית משרד הבריאות, רמדיה

והומנה משמשים כמעין שלוחה של האם (המסורתית) במרחב הציבורי. המשטרה, משרד המשפטים והתקשורת, המתפקדים באופן פעיל, בלשי, מציל ומשקם (משנתגלו הקודמים בכישלונם), משמשים כמעין שלוחה של האב (המסורתי) במרחב הציבורי. בכך מימשה הפרשה את תרחיש האימה שבו האימהות "מרדו", "השתחררו", והתינוקות הפגועים נותרו נתונים לחסדיהם של אחרים, ברמה המשפחתית וברמה החברתית (Barnett, 2005, 2006; Douglas & Michaels, 2005).

על רקע תמורות במעמדה של האם הישראלית וקיומו של שיח יום־יומי על סוגיות של הורות, אפשר לראות בפרשת רמדיה התרחשות של מקרה בוחן קיצוני, שעורר שיח קיצוני שכיוון להתמודד עם הפרת נורמות. כפי שלזרספלד ומרטון (1995/1948) זיהו את התקשורת כאוכפת נורמות רק משהללו נתפרסמו בהפרתן את המוסר הציבורי, גם בהקשר של פרשת רמדיה יש לראות תהליך דומה של חתירה אל אישוש נורמות אידאליות בחברה, על שום הפרתן. הסיקור מלמד כי האכלה באמצעות תחליפי חלב (תמ"ל) היא אמנם התנהגות יום־יומית בישראל, אולם מרגע שנתפרסמה ברבים, היא מבטאת הפרה של "הנורמה האידאלית" בחברה. כך מאוששת מחדש נורמת מודל האם המיניקה, המתמסרת והמקריבה את עצמה. אפשר שאלה מלמדים כי קידום במעמד האישה ו"שחרורה" (גם הפיזי) הם בבחינת התנהגויות יום־יומיות החוטאות לנורמות המקובלות והרצויות בחברה הישראלית. ניתן לומר כי פרשת רמדיה הבנתה נסיגה מהתפיסה שהפכה למקובלת יותר ויותר במאה ה־20: העברת ייצור מוצרים והאכלה לאחריות החברה, ובכך שחרור מסוים של הנשים מתפקידן המסורתי. אמירה זו כמובן ראויה לעיגון נוסף מעבר לסיקורה של פרשת רמדיה, אולם יש בה לדעתי כדי להעיד, גם אם בהסתייגות־מה, על קיומן בחברה של נורמות אימהיות מסורתיות שאינן מוחלטות בחיי היום־יום, ולפיכך מדמות הלך רוח פמיניסטי, אולם בעת משבר זכות לאישוש ומשטור מחודש.

מקורות

- אבן, ד' (2003, 11 בנובמבר). האמהות יודעות יותר מהרופא. מעריב, 6.
 אלמוג, ע' (2004). פרידה משרוליק: שינוי ערכים בליטה הישראלית (חלק ב'). אוניברסיטת חיפה ואור יהודה: זמורה ביתן.
 אלרואי דה־בר, ה', אבן, ד', ובינדר, א' (2003, 11 בנובמבר). "רוצה שהילדה שוב תחייך": אלפי הורים מודאגים מיהרו אתמול לרופאי הילדים. מעריב, 6.
 אלרואי דה־בר, ה' (2003, 11 בנובמבר). חוזרות למקורות? מעריב, 8.
 ארוניס, ק' (2006). "הרעלתי את התינוק שלי": עיצוב אופיה ותפקידה של האם הישראלית במסגרת פרשת רמדיה בעיתונות הפופולרית (עבודת מוסמך). האוניברסיטה העברית בירושלים.
 באדינטר, א' (1985). ... וגם אהבה. תל אביב: ספריית מעריב.
 בלוס־קולקה, ש' וניר, ר' (1981). מבנה המבע של ידיעה בעיתון יומי. הספרות, 30–31, 58–70.
 בן שחר־נריה, ר' (2002). דמות האישה בעיתונות החרדית (עבודת מוסמך). האוניברסיטה העברית בירושלים.

- ברוט, צ' (2003, 10 בנובמבר). הורים מודאגים: "עכשיו נשאר רק להתפלל". ידיעות אחרונות, 12. גופמן, א' (2003). הצגת האני בחיי היום יום (פרקים ו'–ז'). תל אביב: מודן. (הודפס לראשונה ב־1980) גורביץ', מ' (2003, 11 בנובמבר). שום דבר כבר לא בטוח. מעריב, 7.
- דה סרטו, מ' (1997). המצאת היומיום. תיאוריה וביקורת, 10, 15–24.
- וולף, נ' (2005). מיתוס היופי: על השימוש בייצוגים של יופי נגד נשים. תל אביב: הקיבוץ המאוחד, סדרת מגדרים. (הודפס לראשונה ב־1992)
- וייס, ר' (2004, 2 באוגוסט). תנו לנו בריאות, ולא כסף. ידיעות אחרונות, מוסף 24 שעות, 2–3.
- זיסר, מ' (2003, 11 בנובמבר). רצחו אותך, תינוק שלי. ידיעות אחרונות, 1, 19.
- זיסר, מ' (2003, 19 בנובמבר). מכתב האם: מיכל זיסר מסבירה את התנגדותה לניתוח גופת בנה. ידיעות אחרונות, 17.
- חיי התינוק בידיהם (2003, 10 בנובמבר). מאמר מערכת. הארץ, 11.
- חן, ש' (2003, 10 בנובמבר). צרכנים קטנים, מלחמה גדולה. ידיעות אחרונות, מוסף 24 שעות, 2–3.
- יועז, י' (2003, 11 בנובמבר). המרשם לוויטמין הרגיע את ההורים. הארץ, 3א.
- ילום, מ' (1999). ההיסטוריה של השד. תל אביב: זמורה־ביתן.
- כתריאל, ת' (1999). מילות מפתח: דפוסי תרבות ותקשורת בישראל. חיפה: זמורה־ביתן ואוניברסיטת חיפה.
- לורי, א' (2003, 21 בנובמבר). בשביל החלב. הארץ, מוסף הארץ, 24–28.
- לזרספלד, פ"פ ומרטון, ר"ק (1995). תקשורת המונים, טעם פופולרי ופעולה חברתית מאורגנת. בתוך ד' כספי (עורך), תקשורת המונים: מקראה (עמ' 76–92). רעננה: האוניברסיטה הפתוחה. (הודפס לראשונה ב־1948)
- למיש, ד' (1998). השסע השקוף: תצפית פמיניסטית על החברה דרך התקשורת הישראלית. בתוך א' יער ות' הרמן (עורכים), החברה הישראלית: בין פילוג לאחדות. אוניברסיטת תל אביב, מרכז שטינמן למחקרי שלום.
- מיי־עמי, נ' (2004). מסמך רשמי של הכנסת לקראת דיון בנושא עידוד ההנקה בישראל. אוחזר ב־2 בדצמבר, 2005. מתוך <http://www.knesset.gov.il/mmm/doc.asp?doc=m00974&type=pdf>
- משרד הבריאות (2004). תדריך להזנת התינוק הבריא והפעוט בישראל. אוחזר ב־1 בדצמבר, 2005, מתוך <http://www.health.gov.il> (הודפס לראשונה ב־2002)
- משרד הבריאות (2009). מדריך לאנשי מקצוע להזנת התינוק והפעוט. אוחזר ב־17 באוגוסט, 2010, מתוך <http://www.health.gov.il/units/spoke/hanaka.doc>
- נרדי, ח' ונרדי, ר' (1992). גברים בשינוי: בדרך לגבריות אחרת. תל אביב: מודן.
- פוגל־ביז'אווי, ס' (1999). משפחות בישראל: בין משפחותיות לפוסט־מודרניות. בתוך ד' יזרעאלי, א' פרידמן, ה' דהאן־כלב, ח' הרצוג, מ' חסן, ח' נוה וס' פוגל־ביז'אווי (עורכות). (1999). מין, מגדר, פוליטיקה (עמ' 107–166). תל אביב: הקיבוץ המאוחד, סדרת קו אדום.
- פורת, ש' (2003, 11 בנובמבר). לחזור לחלב אם. מעריב, מוסף מעריב היום, 6.
- פרייליך, ר' (2003, 10 בנובמבר). ה"קאמבק" של ההנקה?: 15 אחוז מהישראליות אינן מיניקות. ידיעות אחרונות, מוסף 24 שעות, 3.
- פרייליך, ר' (2003, 17 בנובמבר). בראשית: פרשת רמדיה החזירה את ההנקה לסדר היום. ידיעות אחרונות, מוסף שלך, 1.
- קוט, ג' (2003, 10 בנובמבר). "שנים ייחלנו לתינוק הזה — ונשארנו בלי כלום". ידיעות אחרונות, 12.
- רבין, א' (2003, 12 בנובמבר). "הרעלתי את התינוק שלי". מעריב, 7.

- רועה, י' (1994). אחרת על התקשורת: שבע פתיחות לעיון בתקשורת ובעיתונות. אבן יהודה: הוצאת רכס.
- רייץ, א' (2002). ילוד אשה. תל אביב: עם עובד, ספריית אופקים. (הודפס לראשונה ב־1976)
- שחר, ש' (1990). ילדות בימי הביניים. תל אביב: דביר וזמורה־ביתן.
- שחר־שריד, י' (2003, 12 בנובמבר). לחזור להנקה. ידיעות אחרונות, מוסף 24 שעות, 2.
- Barnett, B. (2005). Perfect mother or artist of obscenity? Narrative and myth in a qualitative analysis of press coverage of the Andrea Yates murders. *Journal of Communication Inquiry*, 29, 9–29.
- Barnett, B. (2006). Medea in the media: Narrative and myth in newspaper coverage of women who kill their children. *Journalism*, 7, 411–432.
- Barthes, R. (1996). The photographic message. In P. Copley (Ed.), *The communication theory reader* (pp. 129–147). London, England & New York, NY: Routledge.
- Bell, A. (1998). The discourse structure of news stories. In A. Bell & P. Garrett (Eds.), *Approaches to media discourse* (pp. 65–104). Oxford, England: Blackwell.
- Benoit, W. L. (1995). *Accounts, excuses, and apologies: A theory of image restoration strategies*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Cavaglioni, G. (2008). Bad, mad or sad? Mothers who kill and press coverage in Israel. *Crime, Media, Culture*, 4, 271–278.
- de Beauvoir, S. (1971). *The second sex*. New York, NY: Alfred A. Knopf. (first published 1949)
- Delin, J. (2000). *The language of everyday life*. London, England: Sage.
- Douglas, S. J., & Michaels, M. W. (2005). *The mommy myth: The idealization of motherhood and how it has undermined all women*. New York, NY: Free Press.
- Fairclough, N. (1995). *Media discourse*. London, England: Arnold.
- Gilchrist, P. (2007). Motherhood, ambition and risk: Mediating the sporting hero/ine in conservative Britain. *Media, Culture & Society*, 29, 395–414.
- Global Media Monitoring Project (GMMP). (2005). Retrieved from http://www.whomakesthenews.org/who_makes_the_news/report_2005
- Hasian, M. Jr., & Flores, L. A. (2000). Mass mediated representations of the Susan Smith trial. *The Howard Journal of Communications*, 11, 163–178.
- Hinerman, S. (1997). (Don't) leave me alone: Tabloid narrative and the Michael Jackson child-abuse scandal. In J. Lull & S. Hinerman (Eds.), *Media scandals* (pp. 143–163). New York, NY: Columbia University Press.
- Johnston, D. D., & Swanson, D. H. (2003). Invisible mothers: A content analysis of motherhood ideologies and myths in magazines. *Sex Roles*, 49(12), 21–33.
- Kress, G., & van Leeuwen, T. (1996). Representation and interaction: Designing the position of the viewer. In A. Jaworski & N. Coupland (Eds.), *The discourse reader* (pp. 377–404). New York, NY: Routledge.
- Kress, G., & van Leeuwen, T. (1998). Front pages: (The critical) analysis of newspaper layout. In A. Bell & P. Garrett (Eds.), *Approaches to media discourse* (pp.186–219). Oxford, England: Blackwell.

- Leech, G. N. (1974). *Semantics*. London, England: Penguin Books.
- Lemish, D., & Barzel, I. (2000). 'Four Mother': The womb in the public sphere. *European Journal of Communication*, 15(2), 147–169.
- Len-Rios, M. E., Rodgers, S., Thorson, E., & Yoon, D. (2005). Representation of women in news and photos: Comparing content to perceptions. *Journal of Communication*, 55(1), 152–168.
- Lule, J. (2001). *Daily news, eternal stories: The mythological role of journalism*. New York, NY & London, England: The Guilford Press.
- Lull, J., & Hinerman, S. (1997). The search for scandal. In J. Lull & S. Hinerman (Eds.), *Media scandals* (pp. 1–33). New York, NY: Columbia University Press.
- Macdonald, M. (1995). *Representing women: Myths of femininity in the popular media*. London, England: Edward Arnold.
- McClelland, J. R. (1993). Visual images and re-imaging: A review of research in mass communication. In P. J. Creedon (Ed.), *Women in mass communication* (2nd Ed., pp. 32–60). New York, NY: Sage.
- Page, R. E. (2003). 'Cherie: Lawyer, wife, mum': Contradictory patterns of representation in media reports of Cherie Booth/Blair. *Discourse & Society*, 14, 559–579.
- Steeves, H. L. (1993). Gender and mass communication in a global context. In P. J. Creedon (Ed.), *Women in mass communication* (2nd Ed., pp. 32–60). New York, NY: Sage.
- Thurer, S. L. (1995). *How culture reinvents the good mother*. New York, NY: Penguin Books.
- Tuchman, G. (1978). The symbolic annihilation of women by the mass media. In G. Tuchman & D. Kaplan (Eds.), *Hearth and home: Images of women in the mass media* (pp. 406–410). New York, NY: Oxford University Press.